

Discipline-doorbrekend denken

Jan Bransen

Een land of een landschap is een gebruikelijke metafoor voor een discipline. Thuisraken in, bijvoorbeeld, de celbiologie of de financiële economie is dan als het thuisraken in een onbekend land, het leren spreken van de taal (het jargon) en het vertrouwd raken met het landschap. Na een tijdje begin je de ijkpunten te herkennen. Langzaam krijg je grip op waar het in die discipline om draait en leer je meepraten over de hete hangijzers, de toonaangevende theorieën en de uitdagingen die de inwoners van dat land als vanzelfsprekend herkennen.

De verleiding kan groot zijn om deze metafoor ook te gebruiken als we het over filosofie hebben. Dan stellen we ons voor dat er ergens een land is dat bewoond wordt door filosofen. Die zijn er in soorten en maten; de academische filosofen, bijvoorbeeld, werkzaam aan universiteiten, en de toegepaste filosofen die overal en nergens werken, aan een niet-filosofische faculteit, aan een hogeschool, in de journalistiek, bij een onderzoeksbureau of een denktank. Ook leven er publieksfilosofen, filosofische consultants en allerlei nog lastiger te definiëren denkers – sprekers die met diepzinnige eruditie van zich laten horen. Ze verstaan elkaar maar moeilijk, deze filosofen, zoals eertijds in het oude Joegoslavië waar Serviërs, Kroaten, en Bosniërs ooit vreedzaam samenleefden, hoewel zij ieder hun eigen taal en gewoonten hadden. En net als toentertijd in Joegoslavië kun je, afhankelijk van waar je studeert, het idee krijgen dat filosofie uit meerdere verschillende landen bestaat en dat studenten in Groningen, bijvoorbeeld, met een heel ander land kennismaken dan studenten in Amsterdam, Utrecht of Nijmegen.

Interessant is daarbij dat die ogenschijnlijk verschillende landen een eigen geografie lijken te hebben. De ijkpunten die voor Continentale filosofen als majestueuze bergketens het landschap domineren (zoals Heidegger, Deleuze, Agamben en Žižek) lijken voor analytisch georiënteerde filosofen onherbergzame streken, gehuchten die je met goede redenen kunt negeren, omdat andere ijkpunten de aandacht opvragen en verdienen. Analytische filosofen vinden het maar mal dat *personen* – meestal dode, witte mannen – het landschap bepalen, alsof hun verzameld werk statische markeringspunten zijn, alsof we het over dat werk zouden moeten hebben in plaats van over de thema's waarover die Grote Denkers zich *zelf* gebogen hebben. In het door analytische filosofen bewoonde land zijn het daarentegen vooral de zogenaamde Grote Problemen die als ijkpunten functioneren: het lichaam-geest

probleem, het waarheidsprobleem, de status van morele feiten, de zin van het bestaan, de vrije wil, onze rationaliteit, de relatie tussen wetenschap, kunst en filosofie, enzovoort. Los van de ijkpunten past ook het opdelen van het land in provincies goed bij de metafoor: de verschillende sub-disciplines of specialisaties, zoals ethiek, cognitiefilosofie, politieke filosofie, esthetica, taalfilosofie, zijn naast elkaar bestaande regio's.

Dwars door deze vakgebieden heen zorgt de geschiedenis van de filosofie voor een bijzondere, ietwat curieuze tijdsdimensie in het landschap, alsof je zonder verkenning van de dieper gelegen genealogische lagen de structuur van de oppervlakte niet goed zou kunnen begrijpen. Een onder filosofen begrijpelijke aanname, al kom je nogal wat wetenschappers tegen die schamper doen over een discipline die maar blijft worstelen met haar verleden en die geen vooruitgang lijkt te kunnen boeken.

Hoe verleidelijk de metafoor van het onbekende land ook is, ze deugt niet. De snelste manier om dat uit te leggen is door te benadrukken dat filosofie geen discipline is. Ze heeft geen eigen onderzoeksobject en geen eigen methodologie. Filosofie is een bepaalde blik, een mentaliteit, een manier van aandacht besteden, van omgang hebben, van in de wereld en in verbinding zijn, *van het samen delen van onbegrip*. Je hoeft er niet voor te verhuizen – juist niet. Je hoeft niet thuis te raken in een nieuw landschap – juist niet. En je hoeft er geen nieuwe taal voor te leren – juist niet. Je moet de filosofische blik juist leren gebruiken in je eigen, vertrouwde omgeving.

De metafoor is niet alleen ondeugdelijk maar ook schadelijk. Ze legitimeert uitsluiting. Ze legitimeert de bijzondere status van deskundigen, ingezetenen van het Land der Filosofen, zij die een geprivilegieerde taal hebben leren gebruiken die woorden geeft aan de overtuiging dat zij de weg kennen in een voor leken ontoegankelijk landschap. Daardoor vervormt de metafoor de verhouding die wij als gewone, alledaagse mensen hebben met de filosofie. Met name in het landschap dat door Grote Denkers wordt gedomineerd zorgt de metafoor voor een extra schadelijk effect. De metafoor suggereert namelijk dat filosofie iets is voor het enkele genie, alsof het om een uitzonderlijke podiumkunst gaat die slechts door enkelen beheerst wordt. Gewone mensen kunnen niet verder komen, en moeten ook niet verder willen komen, dan een plaatsje te bemachtigen in de zaal zodat ze zich kunnen vergapen aan de ondoordringelijke diepgang van de woorden van hun held. Maar ook het landschap van de Grote Problemen vervormt onze relatie tot de filosofie, alsof er een verzameling specifieke vraagstukken zou zijn waar wij ons als gewone mensen maar niet aan moeten wagen, omdat ze een bijzondere deskundigheid vereisen. De metafoor suggereert ons te geloven dat we onze vragen over de vrije wil, de waarheid, de zin van het bestaan of het principe van rechtvaardigheid aan professionals moeten uitbesteden. Voor sommigen betekent dit dat we kunnen doen alsof we niets met deze vraagstukken te maken hebben – zoals ik bijvoorbeeld helemaal niets met carnaval heb. Voor anderen betekent dit dat ze vol verlangen, en ontzag, hopen dat de professionele filosofen ons mettertijd zullen verblijden met een geweldige uitvinding – zoals de natuurkundigen ons elektriciteit hebben gegeven en de medici antibiotica en vaccins.

Als de metafoor van het onbekende land dan ondeugdelijk en schadelijk is, wat dan wel? Welke metafoor past de filosofie dan wel? Als de geografische metafoor van de onbekende landen wel past bij disciplines als klinische psychologie en notarieel recht, is er dan een

vergelijkbare metafoor die de filosofie zou kunnen passen? Ja, die is er, en we kunnen zelfs in de geografische hoek blijven en een beroep doen op een oude goede gewoonte en een recenter, lokaal verschijnsel. De oude gewoonte kent twee, of drie varianten: (1) aan het eind van de dag samen gaan flaneren, een beetje doelloos denkend heen en weer lopen op het marktplein of langs de boulevard; (2) op een warme dag samen onder een boom in de schaduw gaan zitten praten, of (3) op een bankje langs de weg of in een park met wat oude mannetjes gaan zitten reflecteren. Het recentere verschijnsel is een metafoor maar misschien niet eens. Het lijkt warempel het ding zelf wel: een filosofisch café – die tientallen lokale gemeenschapshuizen waar je onder het genot van een kopje koffie, of met een pilsje of een wijntje in de hand aan het filosoferen slaat, soms over een specifiek onderwerp, soms met een inleider, maar verder gewoon met elkaar in gesprek, naar elkaar luisteren, aandacht hebben voor jou eigen en elkaars woorden, aandacht voor hoe die woorden als bindmiddel functioneren, of als splijtstof, hoe die woorden de dingen dichterbij brengen, in een helder licht zetten, of ze juist naar de periferie duwen, ze toedekken, vertroebelen. Op het marktplein, op een bankje, onder de boom of in een café kun je met elkaar een gespreksruimte creëren voor woorden die de macht kunnen ontmaskeren, die haar kunnen vervangen door gezag en wederzijds begrip, woorden die emoties kunnen helpen uitdrukken, kaderen en reguleren, woorden die daar ter plekke mensen bij elkaar brengen en een mentaliteit helpen vormen, voeden en doen groeien. Meer is het niet. Tot je op een later moment, of op een andere dag, of weken later elkaar weer tegenkomt in een reflectieve bui, op een bankje of onder een boom, en samen weer aan het denken slaat, elkaars mentale flexibiliteit uitdaagt. Dat is filosofie: mentale flexibiliteit oefenen, denken, en vooral ook denken over denken.

Maar moet er dan niet gepubliceerd worden? Is filosofie niet juist een langzaam maar gestaag groeiend corpus teksten? Hoe kan filosofie een traditie zijn met een toekomst als we ons niet collectief inspannen om, immers staand op de schouders van reuzen, het neergeslagen gedachtengoed telkens weer opnieuw nieuw leven in te blazen? Hoe moet dat met die rijke ideeëngeschiedenis, die genealogie van onze cultuur, als we de geschiedenis van de filosofie niet meer koesteren en vergeten hoe we hier gekomen zijn en geen flauw idee hebben van waar we naartoe moeten?

Ik heb drie korte, retorische reacties, in willekeurige volgorde:

1. Ja, hoor, laten we vooral doorgaan met publiceren, maar laten we beseffen dat onze filosofische aantekeningen lijken op onze boodschappenlijstjes. Ze hebben een korte levensduur; niet veel langer dan de gang naar de plaatselijke supermarkt. Het gaat immers om het doen van de boodschappen, om de praktijk, niet om het schriftelijke verslag daarvan.
2. Te denken dat er één traditie is die we een toekomst moeten geven, is een koloniale, eurocentrische, moderne erfenis, een op een onhoudbaar vooruitgangsgeloof gebaseerde reductionistische herschrijving van de talloos veel gebeurtenissen die op talloos veel plekken in enorme cascades over elkaar heen buitelen, zonder richting, maar ook zonder behoefte aan richting. Canon en tijdsgeest zijn onderdrukkende ficties.
3. Nee, laten we vooral stoppen met dat volstrekt uit de klauw gelopen wetenschappelijke publiceren. Zelfs het lezen van alleen maar alle abstracts is door

geen enkele deskundige in geen enkel vakgebied meer op te brengen. Laten we niet doen alsof we aan één corpus werken. Laten we onze meerstemmigheid op een andere manier vieren. We willen immers niet moeten concurreren met die stochastische papagaaien¹, met die volkomen betekenisloos geworden generatieve taalmodellen die eindeloze hoeveelheden letters op een willekeurige manier achter elkaar kunnen plakken. Filosofie leeft immers niet in de syntax of de semantiek maar in de pragmatiek, die veelvormig is en tijd- en plaatsgebonden.

¹ Emily M. Bender, Timnit Gebru, Angelina McMillan-Major, Shmargaret Shmitchell, (2021). On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? *FACCT '21: Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. <https://doi.org/10.1145/3442188.3445922>